

سنجش کیفیت زندگی در محله‌های در حال گذار شهری (مورد مطالعه: محله دروازه شمیران از منطقه ۱۲ شهر تهران)

محمد سلیمانی^۱، حسین منصوریان^۲ و زهرا براتی^۳

چکیده

مفهوم کیفیت زندگی یکی از اساسی‌ترین مفاهیم توسعه در عصر حاضر است که به بررسی و ارزیابی رفاه عمومی فرد و جامعه می‌پردازد. این مفهوم گرچه جدید نیست و از دیرباز مورد توجه بوده است، اما اکنون در طیف گسترده‌ای از زمینه‌های توسعه، سلامت و سیاست مورد استفاده قرار می‌گیرد؛ به گونه‌ای که می‌توان آن را پارادایمی نوین نامید. اندازه‌گیری کیفیت زندگی معمولاً مستلزم کاربرد شاخص‌ها به شکل ذهنی یا عینی و به ندرت با هر دو نوع شاخص بوده است. محله‌های در حال گذار شهری با داشتن موقعیت ویژه، کیفیت زندگی متمایزی دارند، که ساکنان محلی را با فرصت‌ها و چالش‌های متعددی روبرو می‌سازند. هدف اصلی پژوهش حاضر سنجش کیفیت زندگی در محله‌های ”درحال گذار شهری“ با اتکا به شاخص‌های ذهنی بوده است. برای این منظور ۲۴۴ پرسشنامه در بین ساکنین محله دروازه شمیران توزیع و داده‌های حاصل، بررسی و تحلیل شده است. روش تحقیق در پژوهش حاضر اکتشافی است. نتایج پژوهش نشان داد که کیفیت زندگی در محله دروازه شمیران در سطح پایینی است، به گونه‌ای که ۶۴/۳ درصد از ساکنان محله از کیفیت زندگی خود ناراضی هستند. بیشترین نارضایتی ساکنین مربوط به قلمرو محیط زیست محله و کمترین نارضایتی مربوط به قلمرو دسترسی بوده است. قلمرو مسکن و کیفیت تسهیلات خدماتی بیشترین تأثیر را بر کیفیت زندگی ساکنین محله دروازه شمیران داشته است. بنا به استناد جامعه آماری، نتایج مطالعه نشان می‌دهد که ”درحال گذار بودن“ این محله، عاملی مهم در کاهش کیفیت زندگی ساکنین است.

کلیدواژه‌گان: کیفیت زندگی، رویکرد ذهنی، محله در حال گذار، دروازه شمیران.

۱. دانشیار جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه خوارزمی و نویسنده مسئول

۲. دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه تهران

۳. کارشناس ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه خوارزمی

مقدمه

شهر و شهرنشینی در ایران اگرچه سابقه تاریخی زیادی دارد، ولی طی دهه‌های اخیر در ابعاد کمی و کیفی تحولات بی‌سابقه‌ای را تجربه کرده است (رهنمایی و دیگران، ۱۳۸۹: ۴۸). رشد انفجاری جمعیت شهرنشین و رشد شتابان واقعی آن بعد از سال‌های ۱۳۴۵، که بازتاب واقعی اصلاحات ارضی و سرمایه‌گذاری‌های ملی و رشد سریع سرمایه‌گذاری‌ها در شهرها می‌باشد، منجر به فروپاشی کامل نظام‌های تولیدی ماقبل سرمایه‌داری به همراه تکمیل و توسعه مناسبات جدید در شهرها شد و باعث تشدید جریان‌های مهاجرتی گردید (نظریان، ۱۳۸۹: ۱۵۱).

گسترش شتابان شهرنشینی که با رواج مدرنیسم در غرب همراه بود، جوامع در حال توسعه از جمله ایران و شهرهای آن را تحت تأثیر خود قرار داد. در این میان محله‌ها که یکی از اجزای سلسله مراتب درونی شهرها بودند، آسیب‌های فراوانی را متحمل شدند: توسعه شهرنشینی جدید (از اوایل دهه ۱۳۰۰ به بعد) بدون داشتن بنیانی صحیح برای روبرو شدن با این تغییرات، محله‌های سنتی را با فقر، شکاف‌های طبقاتی، آسیب‌پذیری اجتماعی، فرهنگی، روانی، بدمسکنی، آلودگی‌های گسترده و اتلاف سرمایه‌های مادی و معنوی روبرو ساخت و در نهایت به افول سطح زندگی افراد و جامعه و پایین آمدن کیفیت زندگی در محله‌های شهری منجر شد. این محله‌ها هنوز هم در مرحله عبور از ویژگی‌های کالبدی و فضایی و سایر ابعاد زندگی سنتی به زندگی جدید هستند، بنابراین با چالش‌های فراوانی که خاص این مرحله از تحول شهری است، روبرو هستند. چنین است که، بررسی و شناخت کیفیت زندگی در این محله‌ها موضوع مهمی است که برنامه‌ریزان شهری را در اتخاذ رهیافت‌های آینده‌یاری می‌رساند.

در دهه‌های آغازین قرن ۲۱، مطالعات کیفیت زندگی شهری به ابزار مهمی برای برنامه‌ریزی و مدیریت شهرهای زیست‌پذیر و پایدار تبدیل شده است. در حال حاضر، نتایج حاصل از مطالعات کیفیت زندگی برای اهدافی از قبیل ارزشیابی سیاست‌ها، رتبه‌بندی مکان‌ها، فرموله کردن استراتژی‌های مدیریت و برنامه‌ریزی شهری به منظور درک و اولویت‌بندی مشکلاتی که اجتماعات با آنها مواجه هستند، استفاده می‌شود. یافته‌های مطالعات کیفیت زندگی می‌تواند برای تشخیص خط‌مشی استراتژی‌های گذشته و طراحی سیاست‌های برنامه‌ریزی در آینده استفاده شود. این مطالعات هم‌چنین می‌توانند اطلاعاتی برای شناسایی نواحی دارای مشکل،

دلایل نارضایتی، اولویت‌های شهروندان در زندگی و پایش و ارزیابی کارایی سیاست‌ها و استراتژی‌های مربوط به کیفیت زندگی را فراهم آورند (Rezvani et al, 2012).

دو رویکرد اصلی در مطالعات کیفیت زندگی وجود دارد: رویکرد عینی و رویکرد ذهنی. این رویکردها در اغلب موارد به طور مجزا و به ندرت به صورت تلفیقی برای سنجش کیفیت زندگی مورد استفاده قرار می‌گیرند. کیفیت ذهنی زندگی، ادراک افراد را از زندگی‌شان نمایش می‌دهد که می‌تواند با استفاده از شاخص‌های ذهنی اندازه‌گیری شود. کیفیت عینی زندگی شرایط بیرونی زندگی را نشان می‌دهد. کیفیت عینی زندگی با استفاده از شاخص‌های عینی مرتبط با واقعیت‌های ملموس و قابل مشاهده‌ی زندگی اندازه‌گیری می‌شود (Rezvani and Mansourian, 2011).

هر چند سابقه توجه به این مسئله به اوایل قرن گذشته می‌رسد، لکن مطالعات کیفیت زندگی در نواحی شهری در سال‌های اخیر توجه بسیاری از محققان را به خود جلب کرده است و این توجه فزاینده موجب شکل‌گیری مطالعات فراوانی در زمینه کیفیت زندگی در نواحی شهری کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه شده است (مراجعه کنید به: Das, 2008; Grasso and Canova, 2008; Dunning et al, 2008; Johansson, 2002; Epley and Menon, 2008; Rossouw and Naude, 2008; Chen and Davey 2008; Marans and Stimson, 2011; Rezvani et al., 2011; Rezvani and Mansourian, 2012).

با وجود این، "کیفیت زندگی در محله‌های در حال گذار شهری" دارای جنبه‌هایی است که بندرت تاکنون مورد مطالعه پژوهشگران شهری قرار گرفته است. این محله‌ها موقعیت ویژه‌ای دارند، به گونه‌ای که نه به‌طور کامل جزء محله‌های فرسوده و زوال یافته شهر به‌شمار می‌آیند و نه جزء مناطق جدید و تازه ساخته شده هستند؛ بنابراین کیفیت زندگی خاص خود را دارند، از این‌رو، مطالعه کیفیت زندگی در محله‌های در حال گذار شهری ضرورت مطالعه حاضر را آشکار می‌سازد.

محله دروازه شمیران، یکی از محله‌های تاریخی منطقه دوازده شهر تهران است که زمانی محل زندگی اعیان و اشراف اقتصادی و سیاسی و وابستگان دربار بوده است. با گذشت زمان و انجام دگرگونی‌های اقتصادی - اجتماعی و بوم‌شناختی بخش مرکزی شهر تهران و گسترش آن در حومه‌ها، تغییرات مهمی در مناطق و محله‌های قدیمی تهران صورت گرفته است. اکنون ساختار جمعیتی در این محله دستخوش تغییر شده است و قشرهای گوناگونی را در خود

جای داده است. این محله جزء مناطق در حال گذار محسوب می‌گردد، چرا که در آن هم پاره‌ای از مشخصات دوره سنتی و هم برخی از ویژگی‌های دوره جدید دیده می‌شود و در کلیت خود در حال حرکت به سمت وضعیت جدید و تجربه تغییرات عمده‌ای در شرایط و کیفیت زندگی است. بر این اساس، اهداف مطالعه حاضر به شرح زیر بوده است:

- سنجش کیفیت زندگی در محله دروازه شمیران به عنوان یک محله در حال گذار؛
- سنجش میزان رضایتمندی ساکنین از قلمروها و معرف‌های کیفیت زندگی؛
- شناسایی مهم‌ترین عوامل مؤثر بر کیفیت زندگی در محله دروازه شمیران؛
- ارائه مدل علی دربردارنده عوامل مؤثر بر کیفیت زندگی ساکنان محله دروازه شمیران.

روش تحقیق

پژوهش حاضر از نوع اکتشافی است، روش کار بدین صورت بوده است که: نخست با استفاده از منابع علمی مربوط، معیارهای سنجش کیفیت زندگی استخراج شده است، با انجام مطالعات میدانی در محدوده مورد مطالعه و شناخت ویژگی‌های محله‌های در حال گذار در ابعاد مختلف، معیارهای اصلی سنجش کیفیت زندگی در محله دروازه شمیران به دست آمده است. با توجه به شاخص‌های انتخاب شده به منظور دستیابی به اهداف پژوهش، پرسشنامه‌ای طراحی شده و از محدوده مورد مطالعه، داده‌های مورد نیاز گردآوری شده است. حجم نمونه در این مطالعه از طریق فرمول ککران ۲۴۴ نفر برآورد گردیده است. داده‌های حاصل از پرسشنامه با استفاده از نرم‌افزار SPSS تحلیل شده است. برای سنجش کیفیت ذهنی زندگی در محله دروازه شمیران بر حسب پاسخ شهودی و منطقی از آمار توصیفی استفاده شده است. پاسخ افراد بر حسب طیف شش مقیاسی لیکرت که در آن عدد یک نمود نارضایتی کامل و عدد شش به معنای رضایت کامل است، سنجیده شده است. برای سنجش میزان رضایت از قلمروهای هشت گانه و معرف‌های مربوط به این قلمروها از آمار توصیفی و به طور خاص از آماره‌های میانگین و انحراف استاندارد در طیف لیکرت ۶ مقیاسی استفاده شده است. برای دستیابی به عوامل مؤثر بر کیفیت زندگی در محله دروازه شمیران و ارائه مدل علی پژوهش ابتدا با استفاده از ماتریس همبستگی رابطه بین قلمروها به دست آمده و سپس از رگرسیون چندگانه برای شناسایی سهم هر قلمرو بر روی کیفیت زندگی و سهم هر معرف بر

قلمرو مربوط استفاده شده است. ضرایب رگرسیون سهم نسبی هر قلمرو و معرف‌ها را نشان می‌دهد.

اگرچه محققینی چون (کامینز^۱، ۱۹۹۶، فلس و پری^۲، ۱۹۹۷، هاس^۳، ۱۹۹۹، هاگرتی و همکاران^۴، ۲۰۱، ساس‌نین^۵ و جورکاوسکاس^۶، ۲۰۰۹، ون هوون^۷، ۲۰۰۰ & ۲۰۰۵) روی پیچیدگی مفهوم کیفیت زندگی و ضرورت ارزیابی آن به وسیله شاخص‌های گوناگون هم نظرند، اما طبقه‌بندی شاخص‌ها به صورت فراگیر پذیرفته نشده است و نظرات در مورد شاخص‌های تعیین‌کننده کیفیت زندگی و ارتباط میان این شاخص‌ها متفاوت است (Pukeliene and Starkauskiene, 2011:150).

در پژوهش حاضر با توجه به ادبیات تحقیق، داده‌های در دسترس و ویژگی‌های محدوده مطالعاتی، قلمروها و معرف‌های زیر برای مطالعه برگزیده شده‌اند:

-
1. Cummins
 2. Felce & Perry
 3. Haas
 4. Hagerty
 5. Susniene
 6. Jurkauskas
 7. Veenhoven

جدول ۱: قلمروها و معرف‌های مورد مطالعه در پژوهش

معرف‌ها	قلمروهای کیفیت زندگی
زیبایی و جذابیت محله، روشنایی خیابان‌ها	کالبد محله
آلودگی صوتی و زیست محیطی محله، فضای سبز و پارک، پاکیزگی خیابانها، دفع زباله و پسماندها، سیستم تخلیه فاضلاب	محیط زیست محله
نوع مصالح، تسهیلات و امکانات مسکن، نسبت افراد خانوار به مساحت، نسبت تعداد اتاق‌ها به تعداد افراد، موقعیت مسکن در خصوص آلودگی‌های صوتی و محیطی	مسکن
درآمد خانوار، پس‌انداز خانوار، دارایی‌های خانوار (زمین، ملک، اتومبیل و...)، امنیت شغلی، هزینه‌های زندگی، هزینه اجاره بها و رهن، هزینه آب و برق و گاز	وضعیت اقتصادی
امکانات آموزشی، امکانات بهداشت و سلامت، امکانات تفریحی و فراغتی، پیاده‌روها و نگهداری از آنها، جمع‌آوری زباله‌ها، عملکرد شورایی‌ها	کیفیت تسهیلات خدماتی
دزدی، ناهنجاری‌های اجتماعی و زد و خورد فیزیکی	امنیت
دسترسی به امکانات آموزشی، دسترسی به امکانات بهداشتی، دسترسی به مراکز ورزشی، دسترسی به مراکز تفریحی، دسترسی به مراکز حمل و نقل عمومی، دسترسی به مراکز خرید، دسترسی به مراکز سوختی، دسترسی به محل کار	دسترسی
احساس تعلق به محله، امید به آینده، آرامش و رضایت درونی، سلامت جسمانی خود و اعضای خانواده، اعتماد به اهالی محله، رابطه با همسایگان، رابطه با دوستان، رابطه با خویشاوندان	بهبودی فردی

مبانی نظری

کیفیت زندگی مفهومی چند وجهی، نسبی و متأثر از زمان و مکان و ارزش‌های فردی و اجتماعی است که از یک سو، ابعاد عینی و بیرونی و از سوی دیگر، ابعاد ذهنی و درونی دارد؛ از این رو ارائه تعریف جامع برای آن آسان نیست (رضوانی و منصوریان، ۱۳۸۷: ۴). رضایت کلی افراد از زندگی (Foo, 2000:32) و بهزیستی یا عدم بهزیستی مردم و محیط زندگی آنها (Das, 2008: 300) برخی از تعاریف مورد استفاده برای کیفیت زندگی هستند.

کیفیت زندگی هم به شرایط محیطی زندگی افراد از قبیل آلودگی هوا و آب، فقر مسکن و هم به برخی از ویژگی‌های خود افراد همانند سلامتی و موفقیت‌های تحصیلی برمی‌گردد (Pacione, 2003:19). مولیگان^۱ و همکاران (۲۰۰۴) با مرور گسترده‌ای بر ادبیات کیفیت زندگی، این مفهوم را بدین گونه تفسیر کرده‌اند: رضایتی که یک فرد از شرایط انسانی و فیزیکی اطراف دریافت می‌کند، شرایطی که وابسته به مقیاس است و می‌تواند رفتار افراد و گروه‌هایی از قبیل خانوار و واحدهای

1. Mulligan

اقتصادی را تحت‌تأثیر قرار دهد (Marans and Stimson, 2011: 1).

بررسی کیفیت زندگی شهری بسیار مهم است، این موضوع نه تنها به خاطر تأثیرات آن بر نحوه رفتار انسان‌ها، بلکه همچنین به خاطر رضایت از زندگی و شادکامی افراد مورد توجه است. کیفیت زندگی به طور عام و کیفیت زندگی شهری به طور خاص دگرگونی عرصه‌های زیر را دربر می‌گیرد:

- تقاضا برای اقدام عمومی را برجسته و نمایان می‌سازد؛
- به‌طور مستقیم قابلیت زیست‌پذیری شهرها را برای ساکنان تحت‌تأثیر قرار داده و مجموعه‌ای از استانداردها را فراهم می‌سازد؛
- تصمیمات و انتخاب‌های مکان‌گزینی سکونت را برمی‌انگیزاند؛
- کاربردهای وسیعی برای الگوهای مهاجرت منطقه‌ای، رشد اقتصاد منطقه‌ای و پایداری محیطی دارد.

ادبیات علمی مربوط گویای آن است که حداقل تا یک اندازه، الگوهای مهاجرت و رشد شهری در پاسخ به تفاوت در کیفیت زندگی بین مکان‌ها رخ می‌دهند، که می‌توانند ماهیت فرصت‌های اشتغال و رقابت‌پذیری یک شهر یا ناحیه کلان شهری را منعکس سازند. الگوهای تحرک درون شهری نیز با تفاوت در خصوصیات عینی محله‌ها و ارزشیابی ذهنی افراد در مورد جنبه‌های مختلف کیفیت زندگی شهری و چگونگی نوسان آن در سطح فضای شهری در ارتباط است (Marans and Stimson, 2011: 2).

بدین ترتیب کیفیت زندگی را می‌توان به شرح زیر تعریف نمود:

کیفیت زندگی مقوله‌ای میان رشته‌ای و مفهومی چند بعدی و پویا می‌باشد که متشکل از ابعاد عینی و ذهنی است. کیفیت زندگی از زمان و مکان جغرافیایی و نظام ارزشی جامعه متأثر می‌باشد و به احساس رضایت فرد از شرایط زندگی اطلاق می‌شود.

رویکردهای مربوط به کیفیت زندگی به دو دسته توصیفی و تبیینی تقسیم‌بندی می‌شوند. رویکردهای توصیفی، رابطه کیفیت زندگی را با متغیرهایی چون جنس، سن، تحصیلات، اشتغال و... بررسی می‌کنند. محور اصلی در چنین رویکردهایی سنجش کیفیت زندگی بر اساس متغیرهای زمینه‌ای است. رویکردهای تبیینی به شناخت عوامل مؤثر بر کیفیت زندگی

که عوامل عینی و ذهنی را دربر می‌گیرند، می‌پردازند. رویکردهای تبیینی به دو دسته عاملیت‌گرا و ساختارگرا تقسیم می‌شوند. رویکردهای عاملیت‌گرا بر کنشگری فردی کیفیت زندگی تأکید می‌کنند که خود شامل چهار رویکرد مطلوبیت‌گرایی، ارزش‌های عام، نیاز محور و رویکرد قابلیت‌محور می‌باشند. رویکرد مطلوبیت‌گرایی با نگرش فلسفی به برآوردن لذتها و نیازهای فردی و در یک کلام بر تامین رفاه تأکید دارد. رویکرد ارزشهای عام بر ارزش‌های منطقی و سنجیده‌ای که عموم مردم بر آن اجماع دارند، تأکید دارد. رویکردهای نیاز محور بر سه راهبرد نیازهای اساسی، توسعه انسانی و نیازهای انسانی استوار است. این رویکردها با امور واقعی در ارتباط اند و بر نقش انسان و تامین نیازهای فردی در کیفیت زندگی تأکید می‌کنند. رویکرد قابلیت‌محور برای مفهوم سازی کیفیت زندگی و در نهایت ارزیابی توسعه انسانی است. محور اصلی این رویکرد مجموعه قابلیت‌ها است که به ترکیباتی از آنچه که شخص توان انجام آن را دارد و یا باید داشته باشد، برمی‌گردد. رویکردهای ساختارگرا، نسبت به رویکردهای عاملیت‌گرا از دو ویژگی متمایز برخوردارند: نخست آنکه مفهومی کامل و فراگیر از کیفیت زندگی ارائه می‌دهند، که تمامی حوزه‌هایی را که در بهبود کیفیت زندگی مؤثرند را دربر می‌گیرد، و دوم اینکه، بر کیفیت زندگی به عنوان یک کلیت تمرکز دارند. رویکرد انتخابی در پژوهش رویکرد عاملیت‌گرا با تأکید بر مطلوبیت‌گرایی می‌باشد، چرا که کیفیت ذهنی افراد با ارزیابی مقدار رضایتمندی آنها از قلمروها و معرف‌های زندگی سنجیده شده است و بر برداشت ذهنی افراد و رضایتمندی آنها که مورد توجه رویکرد مطلوبیت‌گرایی است، تأکید شده است.

محله‌های در حال گذار شهری

کلمه گذار معادل Transition در زبان انگلیسی است که به معنای تحول است. واژه گذار، تغییر از وضعیتی به وضعیت دیگر را شامل می‌شود که طی زمان روی می‌دهد و موجب هست شدن موجودیت‌های نو و دگرگونی در بسیاری از هویت‌های موجود است. از این رو دوران گذار که محدوده زمانی نامشخصی را شامل می‌گردد، در حیات جوامع دوره‌ای تأثیرگذار و پرتشت محسوب می‌شود و شناخت آن به جوامع کمک می‌کند تا تغییرات را بهتر

درک کنند و به سازماندهی مجدد تمامی زیرساخت‌های خود بپردازند (ابراهیمی و اسلامی، ۱۳۸۹: ۴).

شهرهای ماقبل ۱۹۲۰ (۱۲۹۹) در ایران حاوی نشانه‌هایی بودند که گویای نمونه‌های ویژه شهر سنتی خاورمیانه اسلامی به شمار می‌رفتند. این ویژگی‌ها عبارت بود از جایگاه مرکزی مسجد جمعه، بازار، حمام‌های عمومی و سایر نهادهایی که بیشتر در مرکز اصلی شهر مستقر می‌شدند. در اطراف این ساختارهای عمومی، عرصه‌های سکونتی با نظم و ترتیبی متمرکز قرار داشتند، که به محله‌هایی چند تقسیم می‌شدند که وجه مشخصه آنها غالباً نوعی جدایگزینی قومی بود. فضای شهری آنچنان ساماندهی می‌شد تا امنیت، سرپناه (مسکن) و حریم خصوصی شهرنشینان فراهم گردد (اهلرس، ۱۳۸۰: ۱۶۷).

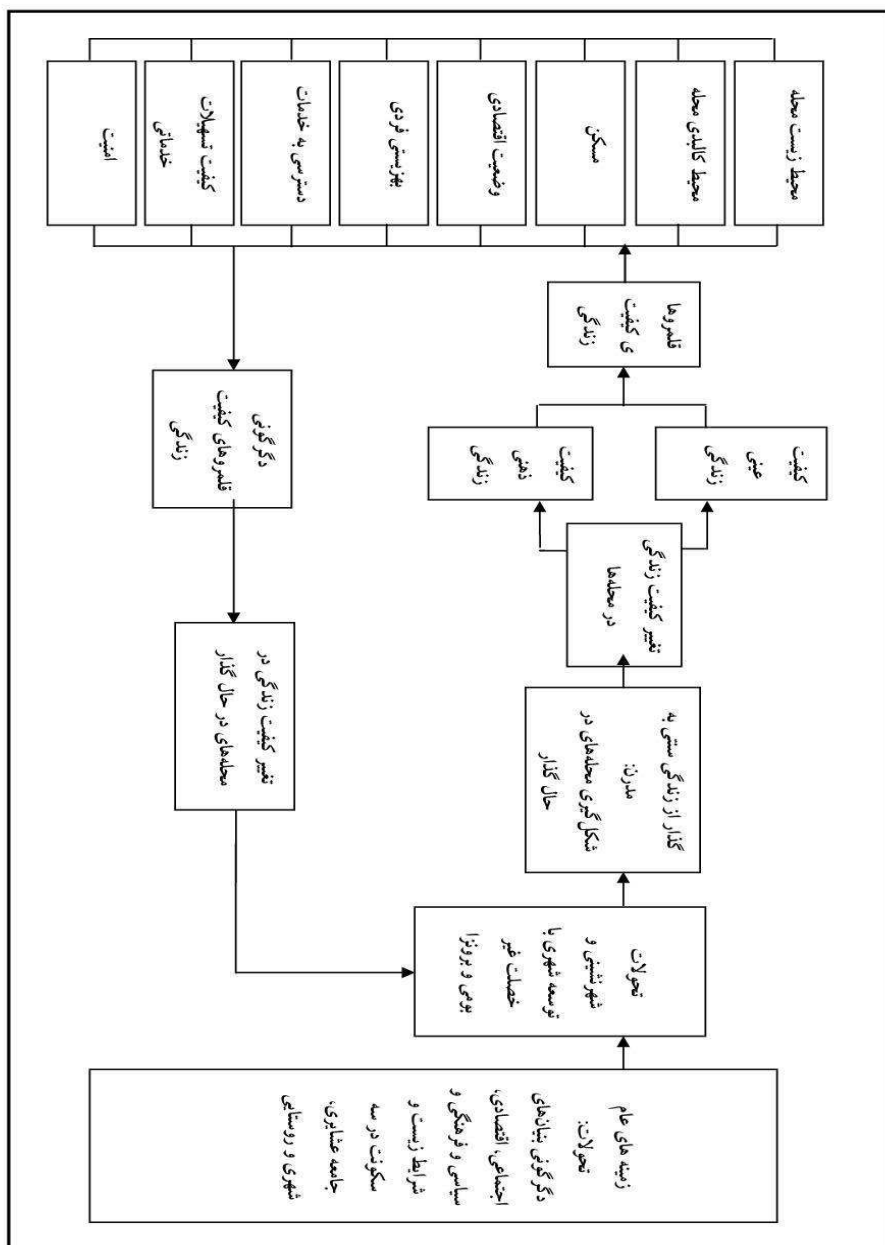
از لحاظ زمانی دوران پس از صفویه که حاکمیت ملی در ایران دچار ضعف گردید و نابسامانی‌های مختلف در ایران بروز کرد، معاصر با دورانی است که اندیشه مدرن در غرب از سوی فلاسفه در حال طرح است. انتهای این مقطع که با حاکمیت جدید در ایران و تشکیل دولت متمرکز قاجار (سال‌های ۱۱۶۵ تا ۱۲۰۰ هجری) شروع می‌شود، مصادف است با طلیعه انقلاب کبیر فرانسه (سالهای ۱۷۸۶ - ۱۷۸۹ میلادی)، یعنی آغاز دورانی که انقلاب سرمایه داری مکان اصلی خویش یعنی شهر را باز می‌یابد و فتح می‌کند و از این زمان شهر در غرب نماد مدرنیته می‌شود (جابری مقدم، ۱۳۸۴: ۲۷۹).

نطفه تأثیرپذیری ایران از مدرنیزاسیون اروپایی در قالب مکتب تهران در زمان حکومت فتحعلی شاه قاجار بسته می‌شود. در این دوره برای اولین بار خیابان نه فقط به عنوان تفرجگاه بلکه به عنوان مکان تجارت و بازرگانی هم نقش بازی می‌کند و محله به عنوان عنصر اصلی سازمان شهری در سبک تهران هنوز نقش دارد، ولی برعکس مکتب اصفهان، محل تظاهرات قومی و قبیله‌ای و نژادی نیست، محله از این پس به عنوان مکانی برای تبلور تمایزات اجتماعی است (حبیبی، ۱۳۸۷: ۱۳۰).

امروزه با نگاهی گذرا به تغییرات ساختاری و کالبدی شهرهای مهم کشور در طی چند دهه گذشته می‌توان به سهولت به دگرگونی در زمینه افول کیفیت‌های سیمای شهری و افزایش بی‌رویه در خصوص نابسامانی در نوسازی‌ها و ساخت و سازها اشاره کرد. این پدیده در لایه‌های پیرامونی شهرها و توسعه‌های جدید طبیعی است، یعنی تغییر در نظم کالبدی، تراکم

و ارتفاع ساختمان‌ها، وقتی که به صورت تدریجی در لایه‌های پیرامونی اتفاق بیفتد، آثار یکدستی را به جای می‌گذارد ولی هنگامی که این تحولات و ساخت و سازها در کالبد درون شهری و در بافت‌های اصیل آن به صورت بی‌رویه و ناهنجار و بدون توجه و احترام به اوضاع کیفی موجود، هویت معماری، سیما و کالبد شهری رخ دهد، نتیجه به عنوان مجموعه عناصر منفی بروز خواهد کرد (خاکساری، ۱۳۸۵: ۵۳).

همین امر سبب گردید که این محله‌های قدیمی ساکنان بومی خود را به نفع نواحی جدید از دست بدهند و خود به محل اسکان مهاجرین کم درآمد یا جویای کار تبدیل شوند. بدین ترتیب کیفیت زندگی در این محله‌ها تنزل پیدا کرده است، به نحوی که آلودگی زیست محیطی، آلودگی صوتی، مشکلات کالبدی بناها، امنیت بسیار پایین، ناهنجاری‌های اجتماعی، کمبود مسکن و شلوغی و تراکم بالای جمعیت، کمبود فضای سبز، کمبود فضاهای فرهنگی و تفریحی، فقر و هویت پایین از مشکلات غالب این محله‌ها می‌باشند. علت اصلی حاکم بر این فرایند، آن است که اولاً ساکنین جدید محله‌ها اغلب به دلیل درآمد پایین و نزدیکی به محل کار در این گونه محله‌ها اسکان یافته‌اند و ثانیاً، حس دلبستگی به مکان در این محله‌ها پایین است. این دو ویژگی در بستری از عوامل اقتصادی- اجتماعی و مدیریتی، چرخه‌ای را شکل می‌دهند که محله‌های قدیمی یا شهرها ناگزیر به سمت زوال کشیده می‌شوند و یا با پذیرش عناصر و ساختارهای جدید و قبول تغییرات نوین به عنوان "منطقه تحول شهری" حیات بینابینی یعنی برخورداری از برخی ویژگی‌های سنتی و قدیمی و عناصر و ساختارها و کارکردهای جدید را تجربه می‌کنند؛ بنابراین سمت‌گیری محله‌های در حال گذار شهرها، در حال و آینده در جهت پذیرش تغییرات جدید در عرصه‌های اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و به‌ویژه نظام کالبدی و ساختار فضایی و در یک کلام تجدید حیات شهری است.

شکل ۱: مدل مفهومی پژوهش

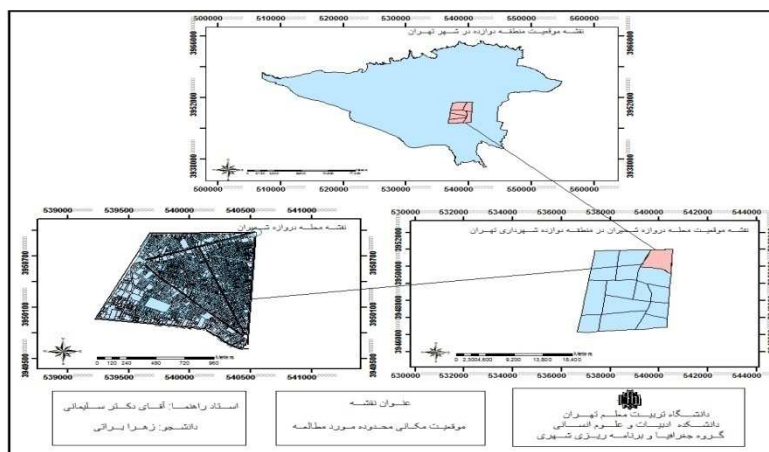
معرفی محدوده مورد مطالعه

محدوده مورد بررسی، محله دروازه شمیران از منطقه دوازده شهرداری تهران می‌باشد، که در بردارنده هسته تاریخی شهر تهران است. تاریخ محله شمیران، به اواخر دوره محمد شاه قاجار و به ویژه اوایل عصر ناصری بازمی‌گردد که با ساخت خانه‌ها، باغ‌ها و بناهای جدید توسعه یافته است. خاندان فخرالدوله (از بازماندگان قاجار) با بنای مسجد فخرالدوله در این محدوده از جمله عوامل شکل‌گیری محله دروازه شمیران بوده‌اند (اداره کل تحقیق و توسعه شهرداری تهران، ۱۳۸۸: ۲۱).

هم‌اکنون این محله از شمال به خیابان انقلاب، از جنوب به خیابان مجاهدین اسلام، از شرق به خیابان هفده شهریور و از غرب به خیابان ابن سینا محدود می‌شود. براساس داده‌ها و اطلاعات موجود جمعیت محله دروازه شمیران در سال ۱۳۸۵ حدود ۳۰۵۵۳ نفر بوده است، که ۱۵۰۱۸ نفر زن و ۱۵۵۳۵ نفر مرد و ۹۳۵۴ خانوار را شامل می‌شده است. جمعیت محله دروازه شمیران در سال ۱۳۷۵ حدود ۱۳۷۸۴ نفر بوده است که در سال ۱۳۸۵ افزایش قابل توجهی را داشته است.

محله دارای بافتی ارگانیک است که عموماً به دلیل خیابان کشی از چهار طرف، لبه‌ها دستخوش دگرگونی شده‌اند. به دلیل موقعیت محله و گذار از زندگی سنتی به جدید در کالبد محله دو نوع بنا دیده می‌شود: نوع اول، ساختمان‌های جدید و تازه ساز و نوع دوم، ساختمان‌های فرسوده. هم‌نشینی این ساختمانها در محله، ناهماهنگی‌هایی قابل توجهی را در چشم انداز آن ایجاد کرده است.

طبق بررسی‌های انجام شده، کاربری اراضی محله با سرانه‌های استاندارد شهری اختلاف قابل توجهی دارد. محله از لحاظ سرانه کاربری‌های فضای سبز (۰)، فرهنگی (۰/۰۵) ورزشی (۰/۱) بهداشتی و درمانی (۰/۱) با کمبود شدید مواجه است. ولی سرانه تجاری (۳/۱۳) در محله در مقایسه با استاندارد متداول آن نسبتاً بالا است.

نقشه ۱: موقعیت مکانی محدوده مورد مطالعه

یافته‌ها

کیفیت ذهنی زندگی

کیفیت ذهنی زندگی در محله دروازه شمیران بر حسب پاسخ شهودی و منطقی اندازه‌گیری شده است. برای این منظور دو سوال در پرسشنامه مطرح شد. سوال اول کیفیت زندگی شهودی پاسخ‌دهندگان را مورد ارزیابی قرار داده است. در این سوال از پاسخ‌دهندگان خواسته شده که بدون هیچ زمینه ذهنی میزان رضایت خود را از زندگی بیان نمایند. در ادامه رضایت افراد از قلمروهای مختلف زندگی مورد سوال قرار گرفت و بعد از ذکر قلمروهای زندگی و ایجاد زمینه فکری برای مخاطبان، از پاسخگویان خواسته شده که با در نظر گرفتن تمام قلمروها، میزان رضایت خود را از زندگی بیان کنند. با پاسخ‌هایی که از این سوال به دست آمده، کیفیت زندگی منطقی افراد اندازه‌گیری شده است. پاسخ‌هایی که به این سوال داده شده، واقعی‌تر و قابل اعتمادتر از پاسخ‌هایی بوده که به سوال نخست داده شده است. نظرات پاسخ‌گویان در طیف ۶ مقیاسی لیکرت اندازه‌گیری شده، که در آن عدد ۱ نشان دهنده نارضایتی کامل و عدد ۶ نشان دهنده رضایت کامل است. جدول شماره ۲ آماره‌های توصیفی مربوط به کیفیت ذهنی زندگی در محله دروازه شمیران را نمایش می‌دهد.

جدول ۲: رضایت از کیفیت زندگی بر حسب پاسخ شهودی و منطقی

کیفیت زندگی منطقی		کیفیت زندگی شهودی		میزان رضایت از کیفیت زندگی
تجمعی	درصد	تجمعی	درصد	
۸/۲	۸/۲	۱۰/۲	۱۰/۲	کاملاً ناراضی
۲۰/۱	۱۱/۹	۱۴/۳	۴/۱	خیلی ناراضی
۶۴/۳	۴۴/۳	۳۸/۱	۲۳/۸	ناراضی
۹۷/۵	۳۳/۲	۸۷/۳	۴۹/۲	راضی
۹۹/۲	۱/۶	۹۵/۹	۸/۶	خیلی راضی
۱۰۰	۰/۸	۱۰۰	۴/۱	کاملاً راضی
۳/۱۰۶		۳/۵۴۱		میانگین
۰/۹۵۴		۱/۱۶۹		انحراف استاندارد

نتایج به دست آمده نشان می‌دهد که بر حسب پاسخ شهودی، بیش از ۱۰ درصد افراد از کیفیت زندگی خود به طور کامل ناراضی و ۴/۱ درصد به طور کامل راضی بوده‌اند. به طور کلی ۳۸/۱ درصد افراد از کیفیت زندگی ناراضی و ۶۱/۹ درصد از کیفیت زندگی راضی بودند. میانگین رضایت از زندگی پاسخگویان ۳/۵۴ است. نتایج حاصل از تحلیل داده‌های مربوط به کیفیت زندگی منطقی نشان داد که بیش از ۸ درصد افراد از کیفیت زندگی خود به طور کامل ناراضی و کمتر از ۱ درصد افراد از کیفیت زندگی خود به طور کامل راضی هستند. در مجموع، بیش از ۶۴ درصد پاسخگویان از زندگی خود اظهار ناراضی کرده‌اند و کمتر از ۳۶ درصد افراد، کیفیت زندگی خود را رضایت‌بخش توصیف کرده‌اند. میانگین امتیاز کیفیت زندگی منطقی پاسخگویان ۳/۱۰۶ است. نتایج به دست آمده بیانگر تفاوت در سطح رضایت افراد بر حسب پاسخ‌های شهودی و منطقی است. این امر بدین معنی است که نظرات پاسخ‌گویان بعد از مرور بر قلمروهای زندگی تغییر یافته است؛ به طوری که ارزش میانگین کیفیت زندگی بر حسب پاسخ شهودی ۳/۵۴ و ارزش میانگین کیفیت زندگی منطقی ۳/۱ به دست آمده است.

رضایت از قلمروهای زندگی

به‌منظور سنجش میزان رضایت افراد از قلمروهای مختلف زندگی، هشت قلمرو شامل مسکن، محیط کالبدی محله، محیط زیست محله، وضعیت اقتصادی خانوار، بهزیستی فردی، امنیت، دسترسی به خدمات عمومی و کیفیت خدمات عمومی مورد استفاده قرار گرفت. برای سنجش میزان رضایت از قلمروهای هشت گانه، طیف لیکرت شش مقیاسی به کار گرفته شده است. بیش از نیمی از پاسخگویان در پنج قلمرو از هشت قلمرو مورد بررسی، اظهار نارضایتی کرده‌اند. مقدار نارضایتی در قلمروهای مختلف به ترتیب به صورت زیر بدست آمده است: محیط زیست محله ۹۱ درصد، امنیت در محله ۷۷/۹ درصد، محیط کالبدی محله ۶۸/۴ درصد، وضعیت اقتصادی خانوار ۵۴/۹ درصد، کیفیت تسهیلات خدماتی ۵۱/۶، مسکن ۴۹/۲ درصد، بهزیستی فردی ۳۹/۳ درصد و دسترسی به خدمات عمومی ۲۳/۷ درصد. بالاترین ارزش میانگین مربوط به قلمروهای دسترسی به خدمات عمومی با ارزش میانگین ۳/۸۰ و انحراف استاندارد ۱/۰۰۷، بهزیستی فردی با ارزش میانگین ۳/۴۵ و انحراف استاندارد ۱/۳۶۴ و قلمرو کیفیت تسهیلات خدماتی با ارزش میانگین ۳/۲۹۵ و انحراف استاندارد ۱/۰۷۸ و در مقابل، پایین‌ترین ارزش میانگین مربوط به محیط زیست محله با ارزش میانگین ۲/۲۴۵ و انحراف استاندارد ۱/۰۲۴، قلمرو امنیت در محله با ارزش میانگین ۲/۵۶۹ و قلمرو محیط کالبدی محله با ارزش میانگین ۲/۹۰۱ بوده است. نتایج حاصل از رضایت از قلمروها در جدول شماره ۳ آمده است.

جدول ۳: رضایت از قلمروهای کیفیت زندگی در محله دروازه شمیران

انحراف استاندارد	میانگین	۶	۵	۴	۳	۲	۱	قلمروهای کیفیت زندگی
۱/۱۹۵	۳/۱۶۳	۱/۶	۳/۳	۴۵/۹	۲۳/۴	۱۰/۷	۱۵/۲	مسکن
۱/۱۳۹	۲/۹۰۱	۱/۲	۳/۷	۲۶/۶	۳۶/۱	۱۷/۲	۱۵/۲	محیط کالبدی محله
۱/۰۲۴	۲/۲۴۵	۰	۰/۴	۸/۶	۳۹/۳	۱۸/۴	۳۳/۲	محیط زیست محله
۱/۱۴۵	۳/۱۲۷	۱/۶	۰/۲	۴۱/۴	۳۲/۴	۷/۴	۱۵/۲	وضعیت اقتصادی خانوار
۱/۳۶۴	۳/۴۵۰	۰/۷	۷/۴	۴۶/۳	۱۷/۶	۶/۶	۱۵/۲	بهزیستی فردی
۱/۲۶۳	۲/۵۶۹	۱/۶	۳/۳	۱۷/۲	۳۶/۵	۱۱/۱	۳۰/۳	امنیت در محله
۱/۰۰۷	۳/۸۰۳	۴/۹	۸/۶	۶۲/۷	۱۴/۳	۴/۵	۴/۹	دسترسی به خدمات عمومی در محله
۱/۰۷۸	۳/۲۹۵	۰/۲	۳/۷	۴۲/۶	۳۶/۱	۵/۴	۱۱/۱	کیفیت تسهیلات خدماتی

رضایت از معرف‌های کیفیت زندگی

رضایت افراد از معرف‌های مربوط به قلمروهای هشت‌گانه کیفیت زندگی در طیف شش مقیاسی لیکرت سنجیده شده است. نتایج به دست آمده نشان می‌دهد که در قلمرو مسکن بالاترین ارزش میانگین مربوط به رضایت از جزئیات و متعلقات مسکن (۳/۶۴) و پایین‌ترین ارزش میانگین مربوط به رضایت از موقعیت مسکن نسبت به آلودگی‌های محیطی و صوتی (۲/۹۷) است. در قلمرو محیط کالبدی محله بالاترین ارزش مربوط به اتصال نقاط مختلف محله به هم (۳/۹۰) و پایین‌ترین ارزش مربوط به زیبایی و جذابیت و دلپذیری محله (۲/۹۴) است. رضایت از سیستم تخلیه فاضلاب (۳/۰۱) و رضایت از فضای سبز و پارک‌ها (۲/۱۳) دارای بالاترین و پایین‌ترین ارزش میانگین در قلمرو محیط زیست محله هستند. در قلمرو بهزیستی فردی بالاترین ارزش میانگین متعلق به معرف رابطه با دوستان (۴/۱۳) و پایین‌ترین ارزش میانگین متعلق به معرف اعتماد به اهالی محله (۳/۳۵) می‌باشد. در قلمرو امنیت پایین‌ترین ارزش میانگین مربوط به معرف دزدی در محله (۲/۴۹) است. رضایت از دسترسی به محل کار (۵/۲۲) بالاترین ارزش میانگین را در قلمرو دسترسی به خدمات عمومی نشان می‌دهد؛ در حالی که در این قلمرو پایین‌ترین میزان رضایت (۲/۷۳) متعلق به معرف رضایت از دسترسی به مراکز تفریحی است. در قلمرو کیفیت تسهیلات خدماتی بالاترین میزان رضایت مربوط به معرف امکانات آموزشی (۴/۰۰) و پایین‌ترین میزان رضایت مربوط به معرف کیفیت امکانات تفریحی (۲/۲۰) است. در قلمرو وضعیت اقتصادی خانوار بالاترین ارزش میانگین مربوط به معرف امنیت شغلی (۴/۳۴) و پایین‌ترین ارزش میانگین مربوط به معرف هزینه اجاره بها و رهن (۱/۸۸) است. اطلاعات مربوط به معرف‌های هر قلمرو به طور مفصل در جدول شماره ۴ آمده است.

جدول ۴: رضایت از معرف‌های کیفیت زندگی

انحراف استاندارد	میانگین	۶	۵	۴	۳	۲	۱	معرف‌های کیفیت زندگی	قلمرو
۱/۱۲۶	۳/۳۶	۲/۹	۴/۹	۴۶/۳	۲۶/۶	۹/۸	۹/۴	رضایت از مصالح مسکن	مسکن
۱/۱۲۷	۳/۴۷	۳/۳	۸/۲	۴۷/۱	۲۲/۵	۱۱/۹	۷	رضایت از شرایط فیزیکی مسکن	
۱/۱۲۰	۳/۴۹	۳/۳	۷/۸	۴۸/۴	۲۳/۸	۹/۰	۷/۸	رضایت از تعداد افراد خانوار به مساحت مسکن	
۱/۲۰۱	۳/۳۶	۴/۱	۷/۰	۴۱/۰	۲۷/۵	۱۰/۲	۱۰/۲	رضایت از تعداد اتاق‌های مسکن به تعداد افراد خانوار	
۱/۲۲۸	۲/۹۷	۲/۰	۳/۳	۳۴/۰	۲۹/۹	۱۲/۷	۱۸/۰	رضایت از موقعیت مسکن نسبت به آلودگی‌های محیطی و صوتی	
۱/۱۱۷	۳/۶۴	۴/۹	۸/۶	۵۲/۵	۲۲/۱	۴/۱	۷/۸	رضایت از جزییات و متعلقات مسکن	
۰/۹۸۰	۳/۹۰	۵/۳	۱۵/۲	۵۴/۱	۱۷/۲	۶/۱	۲/۰	اتصال نقاط مختلف محله به هم	محیط کالبدی محله
۱/۱۱۵	۲/۹۴	۱/۲	۳/۷	۲۵/۸	۴۲/۲	۱۱/۹	۱۵/۲	زیبایی و جذابیت و دلپذیری محله	
۰/۹۸۴	۳/۲۸	۱/۲	۴/۵	۳۸/۱	۴۱/۰	۷/۸	۷/۴	روشنایی خیابان‌ها و کوچه‌های محله	
۱/۱۳۴	۲/۵۳	۰/۴	۲/۵	۱۵/۶	۳۹/۸	۱۵/۶	۲۶/۲	آلودگی زیست محیطی و صوتی	محیط زیست محله
۱/۰۶۹	۲/۱۳	۰	۰/۴	۱۰/۷	۲۹/۹	۱۹/۷	۳۹/۳	فضای سبز و پارک	
۱/۰۴۵	۲/۸۶	۰/۸	۰	۲۸/۳	۴۲/۶	۱۲/۷	۱۵/۶	پاکیزگی خیابان‌ها و کوچه‌ها	
۱/۱۰۱	۳/۰۱	۰/۸	۲/۰	۳۵/۲	۳۶/۱	۱۱/۱	۱۴/۸	تخلیه فاضلاب	
۱/۲۹۹	۳/۵۴	۶/۱	۹/۴	۴۸/۴	۱۸/۴	۴/۵	۱۳/۱	احساس تعلق به محله	بهبودی فردی
۱/۵۶۱	۳/۴۷	۱۱/۱	۱۱/۵	۳۵/۷	۱۶/۸	۵/۳	۱۹/۷	امید به آینده	
۱/۳۸۱	۳/۴۲	۷/۴	۷/۸	۴۲/۲	۲۰/۹	۶/۱	۱۵/۶	آرامش و رضایت درونی	
۱/۱۱۷	۴/۰۸	۱۰/۷	۱۷/۲	۵۴/۵	۱۰/۷	۱/۶	۵/۳	سلامت جسمانی خود و اعضای خانواده	
۱/۲۵۳	۳/۳۵	۳/۳	۸/۲	۴۲/۶	۲۷/۵	۳/۳	۱۵/۲	اعتماد به اهالی محله	
۱/۲۱۳	۳/۵۷	۴/۵	۹/۴	۵۱/۶	۱۹/۳	۳/۷	۱۱/۵	رابطه با همسایگان	
۱/۱۰۲	۴/۱۳	۹/۸	۲۰/۵	۵۶/۱	۶/۶	۱/۲	۵/۷	رابطه با دوستان	
۱/۱۳۸	۴/۱۲	۱۰/۲	۲۲/۵	۴۹/۶	۱۰/۷	۱/۲	۵/۷	رابطه با خویشاوندان	
۱/۲۰۵	۲/۴۹	۱/۲	۲/۵	۱۴/۳	۳۹/۳	۱۱/۹	۳۰/۷	دزدی	امنیت
۱/۲۵۰	۳/۰۰	۱/۲	۵/۷	۳۴/۸	۲۶/۶	۱۳/۱	۱۸/۴	ناهنجاری‌های اجتماعی در محله (مزاحمت خیابانی، زرد خورد)	
۰/۹۹۹	۴/۱۷	۸/۶	۲۱/۷	۵۶/۱	۹/۴	۰	۴/۱	رضایت از دسترسی به امکانات آموزشی	دسترسی
۰/۹۵۰	۳/۹۵	۵/۳	۱۳/۵	۶۳/۱	۱۱/۱	۳/۷	۳/۳	رضایت از دسترسی به امکانات بهداشتی	
۱/۲۳۷	۳/۴۴	۳/۳	۱۰/۷	۴۳/۹	۲۴/۲	۵/۳	۱۲/۷	رضایت از دسترسی به مراکز ورزشی	
۱/۳۵۷	۲/۷۳	۲/۵	۳/۷	۲۶/۶	۲۸/۷	۹/۰	۲۹/۵	رضایت از دسترسی به مراکز تفریحی	
۰/۹۶۲	۴/۴۱	۱۵/۶	۲۴/۲	۴۹/۶	۸/۶	۰/۸	۱/۲	رضایت از دسترسی به مراکز حمل و	

انحراف استاندارد	میانگین	۶	۵	۴	۳	۲	۱	معرف‌های کیفیت زندگی	قلمرو
								نقل عمومی	
۱/۱۱۸	۳/۹۳۰	۷/۸	۱۷/۶	۴۷/۵	۱۸/۹	۳/۳	۴/۹	رضایت از دسترسی به مراکز خرید	
۰/۸۵۵	۳/۹۷	۴/۵	۱۶/۰	۵۷/۰	۱۸/۴	۳/۳	۰/۸	رضایت از دسترسی به مراکز سوختی	
۱/۶۵۱	۵/۲۲	۶/۶	۷/۰	۳۶/۱	۷/۰	۱/۶	۲/۰	رضایت از دسترسی به محل کار	کیفیت تسهیلات خدماتی
۱/۰۵۵	۳/۴۵	۲/۰	۶/۶	۴۸/۴	۲۹/۹	۴/۵	۸/۶	کیفیت امکانات بهداشتی	
۰/۹۵۵	۴/۰۰	۵/۳	۱۸/۰	۵۷/۴	۱۳/۹	۲/۰	۳/۳	کیفیت امکانات آموزشی	
۱/۲۴۰	۲/۲۰	۰/۴	۱/۲	۱۶/۸	۲۷/۰	۹/۰	۴۵/۵	کیفیت امکانات تفریحی	
۱/۱۲۷	۲/۹۰	۰/۸	۳/۷	۲۷/۵	۳۶/۹	۱۵/۶	۱۵/۶	کیفیت خیابان و پیاده رو	
۱/۱۵۳	۳/۱۷	۰/۸	۴/۹	۴۳/۴	۲۶/۲	۱۱/۱	۱۳/۵	کیفیت جمع آوری زباله در محله	
۲/۱۵۱	۳/۵۰	۲/۵	۱/۲	۱۵/۶	۲۵/۸	۹/۰	۲۵/۰	عملکرد شورایاری محله	
۱/۰۷۶	۳/۳۰	۰/۸	۲/۹	۵۲/۰	۲/۲۶	۶/۱	۱۱/۹	درآمد	وضعیت اقتصادی خانوار
۱/۳۰۰	۲/۵۰	۰/۴	۲/۵	۲۵/۴	۲۶/۶	۸/۶	۳۶/۵	پس انداز	
۱/۳۳۸	۲/۶۵	۰/۸	۲/۹	۳۱/۱	۲۴/۶	۷/۴	۳۳/۲	دارایی خانوار	
۲/۳۹۲	۴/۳۴	۰/۴	۲/۵	۱۸/۰	۱۳/۹	۴/۵	۲۱/۳	امنیت شغلی	
۱/۲۴۶	۲/۱۸	۰	۰/۸	۲۱/۳	۱۹/۷	۱۲/۳	۴۵/۹	هزینه آب و برق و گاز	
۱/۱۵۰	۱/۸۸	۰	۰/۸	۱۳/۵	۱۵/۲	۱۳/۹	۵۶/۶	هزینه اجاره بها و رهن	
۱/۱۶۷	۲/۳۲	۰	۰/۸	۱۹/۷	۲۵/۴	۱۹/۳	۳۴/۸	هزینه تعمیرات و نگهداری از مسکن	
۱/۲۵۱	۲/۴۵	۰/۴	۲/۰	۲۳/۴	۲۴/۶	۱۶/۰	۳۳/۶	هزینه دخل و خرج روزانه	

مدل علی کیفیت ذهنی زندگی

کیفیت ذهنی زندگی افراد نتیجه ترکیب میزان رضایت آنها از قلمروهای مختلف زندگی است. رضایت از قلمروها نیز نتیجه ترکیب رضایت از معرف‌های مختلف مربوط به آن قلمروها است. یکی از اهداف اصلی این پژوهش شناسایی عوامل مؤثر بر کیفیت زندگی ساکنین محله دروازه شمیران و ارائه مدل علی بوده است که دربردارنده این عوامل باشد. برای دستیابی به این هدف، همبستگی میان قلمروهای مؤثر بر کیفیت ذهنی زندگی در محله دروازه شمیران به عنوان تحلیل اولیه مورد بررسی قرار گرفته است. از شاخص همبستگی پیرسون برای بررسی ارتباط بین قلمروهای کیفیت زندگی استفاده شده و در نهایت مدل علی پژوهش، که عوامل مؤثر بر کیفیت ذهنی زندگی را نشان می‌دهد، طراحی شده است. این مدل در مطالعات آینده کیفیت زندگی در محله‌های در حال گذار شهری می‌تواند راهگشا باشد.

جدول ۵: ماتریس همبستگی بین قلمروهای زندگی

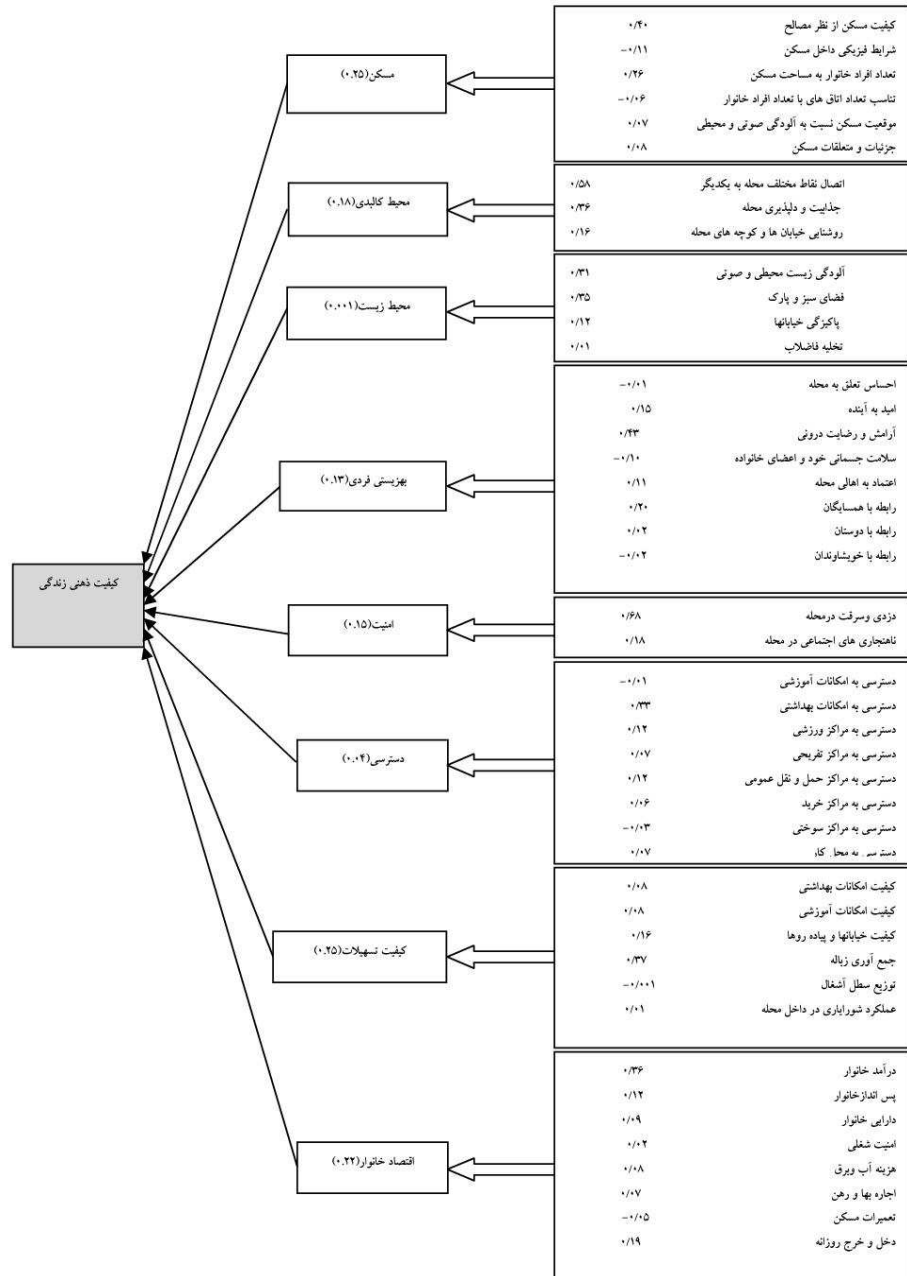
قلمروهای کیفیت زندگی	مسکن	محیط کالبدی	محیط زیست	وضعیت اقتصادی	بهبودی فردی	امنیت	دسترسی	کیفیت تسهیلات خدماتی
مسکن	۱							
محیط کالبدی	۰/۳۷۷**	۱						
محیط زیست	۰/۳۲۰**	۰/۵۰۰**	۱					
وضعیت اقتصادی	۰/۵۱۶**	۰/۳۹۱**	۰/۳۴۵**	۱				
بهبودی فردی	۰/۳۶۳**	۰/۲۲۷**	۰/۲۷۴**	۰/۳۸۷**	۱			
امنیت	۰/۲۹۵**	۰/۳۳۳**	۰/۳۴۹**	۰/۳۵۳**	۰/۲۳۲**	۱		
دسترسی	۰/۲۸۷**	۰/۳۶۷**	۰/۳۲۶**	۰/۲۷۵**	۰/۲۵۰**	۰/۳۰۸**	۱	
کیفیت تسهیلات خدماتی	۰/۲۸۱**	۰/۳۸۵**	۰/۳۰۶**	۰/۱۸۶**	۰/۲۸۱**	۰/۲۸۴**	۰/۵۳۱**	۱

نتایج حاصل از تحلیل همبستگی بیانگر وجود رابطه مثبت معنادار بین همه قلمروهای مورد مطالعه کیفیت زندگی است. برای توسعه مدل علی کیفیت زندگی از تحلیل رگرسیون چندگانه جهت شناسایی قلمروهای مؤثر بر کیفیت زندگی و معرف‌های مؤثر در هر قلمرو استفاده شده است. در این رابطه، کیفیت ذهنی منطقی به عنوان متغیر وابسته و قلمروهای هشت‌گانه کیفیت زندگی به عنوان متغیرهای مستقل مورد استفاده قرار گرفته‌اند. رابطه علی بین کیفیت زندگی منطقی و قلمروهای هشت‌گانه آن در محله دروازه شمیران بدین صورت است:

$$QOL_i = (0.25HO + 0.18PN + 0.001EN + 0.13PW + 0.15SN + 0.04AP + 0.25QSF + 0.22EC)$$

کیفیت زندگی هر فرد QOL_i = مسکن = HO ، محیط کالبدی محله = PN ، محیط زیست محله = EN ، بهبودی فردی = PW ، امنیت در محله = SN ، دسترسی به خدمات عمومی = AP ، کیفیت تسهیلات خدماتی = QSF ، وضعیت اقتصادی خانوار = EC

مجموع واریانس کیفیت ذهنی تبیین شده بوسیله این مدل ۶۷/۳۴ درصد است. ضرایب موجود در این مدل تأثیر نسبی هر قلمرو را بر کیفیت زندگی نشان می‌دهند. ارتباط همه قلمروها با کیفیت زندگی به صورت مثبت است. سهم هر یک از قلمروها در کیفیت زندگی به یک اندازه نیست. سهم قلمروها برای مسکن ۰/۲۵، کیفیت تسهیلات خدماتی ۰/۲۵، اقتصاد خانوا ۰/۲۲، محیط کالبدی محله ۰/۱۸، امنیت ۰/۱۵، بهبودی فردی ۰/۱۳، دسترسی ۰/۰۴ و محیط زیست محله ۰/۰۱ است. شکل شماره ۲ مدل علی کیفیت زندگی را در محله دروازه شمیران نشان می‌دهد.

شکل ۲: مدل علی کیفیت زندگی

در محله دروازه شمیران، قلمرو مسکن و کیفیت تسهیلات خدماتی قویترین تأثیر علی را بر کیفیت زندگی ساکنین دارند. بعد از این دو قلمرو، قوی‌ترین تأثیر مربوط به اقتصاد خانوار است. همچنین مدل علی نشان می‌دهد که قلمروهای محیط کالبدی محله، امنیت، بهزیستی فردی تأثیر قابل توجهی بر کیفیت زندگی ساکنان محله دروازه شمیران دارد. ضعیف‌ترین تأثیر علی بر کیفیت زندگی در این محله مربوط به قلمروهای دسترسی و محیط زیست محله است. نتایج به دست آمده از مدل علی گویای این است که هرگونه تلاشی در راستای بهبود کیفیت زندگی ساکنان محله دروازه شمیران باید بر قلمروهایی که بیشترین تأثیر علی را بر کیفیت زندگی ساکنان دارند متمرکز شود، این قلمروها به ترتیب شامل قلمروهای مسکن، کیفیت تسهیلات خدماتی، اقتصاد خانوار، محیط کالبدی محله، امنیت و بهزیستی فردی است.

نتیجه‌گیری

امروزه کیفیت زندگی، یکی از مفاهیم بنیادی و چارچوبهای نظری و مورد قبول در بررسی شرایط زندگی جوامع مختلف می‌باشد، به گونه‌ای که هدف تمامی برنامه‌ها در سطوح محلی، ملی و بین‌المللی بهبود کیفیت زندگی افراد، گروهها و اجتماعات است. پژوهش حاضر در حیطه رویکرد عاملیت گرا با تأکید بر رویکرد مطلوبیت‌گرایی انجام شده است. این رویکرد فرایندی جامع از نیازها و اولویتهایی زندگی در محله، از دید افراد ساکن ارائه می‌کند و با شناسایی قلمروها و شاخص‌های مؤثر کیفیت زندگی، برنامه‌ریزان و متخصصان را در اتخاذ تصمیمات صحیح برای ارتقاء کیفیت زندگی در محدوده مورد مطالعه یاری می‌رساند؛ بنابراین با بهره‌گیری از این رویکرد ساکنین محله، با نظرات خود در ارائه برنامه‌های آینده برای محل زندگیشان سهیم هستند، که این امر از کلیدی‌ترین نکات در امر توسعه می‌باشد. هدف عمده در پژوهش حاضر سنجش کیفیت زندگی ساکنین محله دروازه شمیران به عنوان یک محله در حال گذار شهری بوده است. نتایج پژوهش نشان داد که کیفیت ذهنی زندگی در محله دروازه شمیران در سطح پائینی قرار دارد؛ به طوری که حدود ۶۴/۳ درصد ساکنین از کیفیت زندگی در محله ناراضی بوده و ارزش میانگین کیفیت زندگی بر حسب پاسخ منطقی در طیف لیکرت ۶ مقیاسی برابر ۳.۱۰۶ است. ارزش میانگین رضایت از زندگی بر حسب پاسخ منطقی در مطالعه Foo(1998) با استفاده از طیف

لیکرت ۵ مقیاسی برابر ۳.۵۵ (Ibrahim and Chang(2002)، استفاده از طیف لیکرت ۵ مقیاسی برابر ۳.۶۸۷ (Das(2008) در طیف لیکرت ۵ مقیاسی برابر ۳.۰۷ و Rezvani et al (2012) در طیف لیکرت ۱۰ مقیاسی برابر ۶.۰۶ بوده است.

بیشترین نارضایتی ساکنین مربوط به قلمرو محیط زیست محله است، چرا که این محله در بخش مرکزی شهر تهران قرار دارد و محل اشتغال بسیاری از افرادی است که فقط محل کسب‌شان در این محله است. دیگر عوامل مؤثر بر نارضایتی ساکنان محله از وضعیت زیست محیطی مربوط به فقدان کاربری فضای سبز در محله، عدم وجود زیرساخت‌های لازم جهت دفع فاضلاب و تردد فراوان وسائط نقلیه به دلیل قرارگیری محله در هسته مرکزی شهر تهران است. بالاترین میزان رضایت در محله مربوط به قلمرو دسترسی است؛ دلیل این امر هم می‌تواند موقعیت قرارگیری محله در شهر تهران باشد. نتایج مطالعه سیف‌الدینی و منصوریان (۱۳۹۰) نیز به خوبی تمرکز معنادار خدمات در مرکز شهر تهران را نشان می‌دهد که دلیلی بر دسترسی مطلوب ساکنان محله دروازه شمیران به خدمات عمومی است. بر اساس تحلیل رگرسیون، مهمترین عوامل مؤثر بر کیفیت زندگی ساکنین محله، قلمروهای مسکن و کیفیت تسهیلات خدماتی است. ویژگی "درحال گذار بودن" این محله را با چالش‌های فراوانی روبه‌رو کرده است که سبب پایین آمدن کیفیت زندگی ساکنین شده است. در حال گذار بودن همچنین سبب شده است که این محله برخی از ساکنین بومی خود را از دست بدهد و به محل زندگی مهاجرین شهرستانی تبدیل شود که به دلیل فقر و یا نزدیکی به محل اشتغال در آنجا ساکن شده‌اند، از این رو امنیت در محله به شدت پایین آمده است. محله دروازه شمیران از لحاظ کالبدی دارای ناموزونی‌های فراوانی است، به جهت اینکه محله در وضعیتی به سر می‌برد که در آن هم بناهای جدید و هم بناهای فرسوده وجود دارد. در این محله حدود ۷۰ درصد ساختمان‌ها نیاز به بهسازی یا بازسازی دارند، چنین است که مسکن وضعیت مناسبی ندارند و ۴۹/۳ درصد ساکنین از مسکن و شرایط آن ناراضی هستند. در محله دروازه شمیران کاربری تجاری و خدماتی در حال افزایش می‌باشد، به طوری که این محله مکان اشتغال بسیاری از افراد متمکنی است که هر روز با اتومبیل شخصی به محله سفر می‌کنند، از طرف دیگر عبور اتومبیل‌های گوناگونی که با قصد سفر به مرکز شهر از این محله گذر می‌کنند، موجب آلودگی زیست محیطی می‌شوند. عبور موتور سیکلت‌های فراوان در این محله ابعاد آلودگی به ویژه آلودگی صوتی را تشدید می‌کند. دسترسی به تسهیلات و امکانات مختلف در

محله دروازه شمیران به دلیل نزدیکی به مرکز شهر از جمله نقاط مثبت و جاذبه‌های این محله است، اما کیفیت امکانات و خدمات شهری پایین است. شرایط نامناسب زندگی، نداشتن ارتباطات اجتماعی با همسایگان و هم محله‌ای‌ها سبب پایین آمدن بهزیستی فردی در این محله شده است. گذر از ساختارهای فیزیکی قدیمی و فرسوده و نیز دست یابی این محدوده به کارکردها و خدمات مناسب در راستای تجدید حیات شهری، زندگی در این محله را با چالش‌های فراوانی مواجه کرده است که تنزل کیفیت زندگی یکی از مهم‌ترین آنهاست.

کتابشناسی

۱. ابراهیمی، سمیه؛ اسلامی، سیدغلامرضا (۱۳۸۹)، "معماری و شهرسازی ایران در دوران گذار"، نشریه هویت شهر، سال چهارم، شماره ۶، صص ۳-۱۴؛
۲. اداره کل تحقیق و توسعه شهرداری تهران، سند توسعه محلات، محله دروازه شمیران (۱۳۸۸) ناشر شرکت آیرین گرافیک، تهران؛
۳. اهلرس، اکارت (۱۳۸۰)، ایران: شهر - روستا - عشایر، ترجمه عباس سعیدی، چاپ اول، نشر منشی، تهران؛
۴. جابری مقدم، مرتضی‌هادی (۱۳۸۴) شهر و مدرنیته، چاپ اول، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران؛
۵. حبیبی، محسن (۱۳۸۷)، از شار تا شهر، تحلیلی تاریخی از مفهوم شهر و سیمای کالبدی آن تفکر و تأثر، چاپ هشتم، انتشارات دانشگاه تهران، تهران؛
۶. خاکساری، علی (۱۳۸۵)، محله‌های شهری در ایران، چاپ اول، انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران؛
۷. رضوانی، محمدرضا؛ منصوریان، حسین (۱۳۸۷)، "سنجش کیفیت زندگی: بررسی مفاهیم، شاخص‌ها، مدل‌ها و ارائه مدل پیشنهادی برای نواحی روستایی، فصلنامه روستا و توسعه"، سال ۱۱، شماره ۳، صص ۱-۲۶؛
۸. رهنمایی، محمدتقی؛ علی‌اکبری، اسماعیل؛ فرجی دارابخانی، محمد (۱۳۸۹)، "ساختارشناسی اقتصاد شهری ایران با تأکید بر نقش دولت (مطالعه موردی: سرابله)"، جغرافیا، سال هشتم، شماره ۲۴، صص ۴۷-۶۷؛
۹. سیف‌الدینی، فرانک؛ منصوریان، حسین (۱۳۹۰)، "تحلیل الگوی تمرکز خدمات شهری و آثار زیست محیطی آن در شهر تهران"، محیط‌شناسی، سال ۳۷، شماره ۶۰، زمستان ۱۳۹۰، صص ۵۳-۶۴؛
۱۰. غفاری، غلامرضا؛ امیدی، رضا (۱۳۸۸)، کیفیت زندگی شاخص توسعه اجتماعی، چاپ اول، نشر شیرازه، تهران؛
۱۱. مختاری، مرضیه؛ نظری، جواد (۱۳۸۹)، جامعه‌شناسی کیفیت زندگی، چاپ اول، انتشارات جامعه‌شناسان، تهران؛
۱۲. نظریان، اصغر (۱۳۸۹)، پویایی نظام شهری ایران، چاپ دوم، انتشارات مبتکران، تهران؛
13. Chen, Z., & Davey, G. (2008). Subjective quality of life in Zhuhai City, South China: A public survey using the international wellbeing index. *Social Indicator Research*, 91, 243–258;
14. Das, D. (2008). Urban quality of life: A case study of Guwahati. *Social*

- Indicators Research, 88, 297–310;
15. Dunning, H., Williams, A., Abonyi, S., & Crooks, V. (2008). A mixed method approach to quality of life research: A case study approach. *Social Indicator Research*, 85, 145–158;
 16. Epley, D. R., & Menon, M. (2008). A method of assembling cross-sectional indicators into a community quality of life. *Social Indicators Research*, 88, 281–296;
 17. Foo, T.S., 2000. Subjective assessment of urban quality of life in Singapore (1997-1998). *Habitat International*, 24(1): 31-49;
 18. Grasso, M., & Canova, L. (2008). An assessment of the quality of life in the European Union based on the social indicators approach. *Social Indicator Research*, 87, 1–25;
 19. Johansson, S. (2002). Conceptualizing and measuring quality of life for national policy. *Social Indicators Research*, 58, 13–32;
 20. Marans, R. W., & Stimson, R. (2011). Investigating quality of urban life: Theory, methods, and empirical research. *Social Indicators Research Series*, 45, 1–29;
 21. Mulligan, G., Carruthers, J., & Cahill, M. (2004). Urban quality of life and public policy: A survey. In R. Capello & P. Nijkamp (Eds.), *Advances in urban economics* (pp. 729–802). Amsterdam: Elsevier Science B;
 22. Pacion, M. (2003). Urban environmental quality and human wellbeing- a social geographical perspective. *Landscape and urban planning*. 65(19-30);
 23. Pukeliene, v., Starkauskiene, V. (2011). Quality of life: Factors determining its measurement complexity. *Inzinerine Ekonomika – Engineering Economics*. 22(2):147-156;
 24. Rezvani, Mohammad Reza., Mansourian, Hossain. (2011). Evaluating Quality of Life in Urban Areas (Case Study: Noorabad City, Iran). *Social Indicators Research*. DOI 10.1007/s11205-012-0048-2;
 25. Rezvani, M. R., & Mansourian, H. (2011). Developing small cities by promoting village to town and its effects on quality of life for the local residents. *Social Indicators Research*. doi:10.1007/s11205-011-9921-7;
 26. Rossouw, S., & Naude, W. (2008). The non-economic quality of life on a sub-national level in South Africa. *Social Indicators Research*, 86, 433–452.